

Друга світова війна і наш край

30 липня 1941 року німецькі загарбники захопили Новоархангельськ. Понад два з половиною роки (31 місяць і 12 днів) селище було окуповане. Неволю, муки принесли новоархангельцям фашистські орди. Вони катували людей, гнали в Німеччину на каторжні роботи, грабували і спалювали хати. 1056 жителів району опинилися в далекій чужині за колючим дротом. В селі фашисти створили 2 табори військовополонених, та на цьому не припинилися звірства, 1254 було розстріляно, над 322 жорстоко познувалися. Але терор окупантів не зміг зламати людей. Боротьбу проти німецьких поневолювачів організувала партійна організація. Для підпільної роботи в тилу ворога були залишені К.А.Тимофєєв, Ю.А.Фрединський, Г.З.Кондратьєв, А.Л.Ткаченко, вони з честю виконали свій обов'язок перед Батьківщиною.

В травні 1942р., після розрізнених спроб вести підпільно-диверсійну боротьбу проти окупантів, в Новоархангельську з ініціативи Фрединського був заснований комітет сприяння Червоним партизанам КСЧП. До його складу увійшов разом з іншими патріотами і нині відомий український письменник Василь Павлович Козаченко, який потрапивши в оточення і опинившись на тимчасово окупованій території, наполегливо шукав своє місце в боротьбі з ворогом. Тут все йому було знайоме з дитинства та юності – і прозорі води Синюхи, і прямі під лінійку прокреслені вулиці рідного Новоархангельська, і школа, перебудована із колишнього, часів миколаївських військових поселень, шпиталю.

Та на все це, до болю знайоме і рідне, ніби впав невидимий чорний попіл. Люди неговірки, похмурі. Лютують окупанти – розстріли, вивіз молоді до фашистського рейху. В селі — два концентраційних табори, де гинуть сотні полонених. Особистий досвід підпільної роботи та пережите послужило йому матеріалом для повістей "Атестат зрілості", "Серце матері", "Блискавка". Мету своєї діяльності КСЧП вбачав у всебічній допомозі партизанам зброєю, розвідкою, квартирами, харчуванням, в організації диверсій і саботажів, знищенні нацистської літератури.

До половини червня 1942р. КСЧП створив навколо себе підпільну організацію з 35 осіб. Комітетчики організували втечу з табору військовополонених. Було врятовано від фашистської неволі 45 червоноармійців і 7 жителів району. В червні через Тимора Погорєлова і В.Козаченка комітет налагодив зв'язок із штабом партизанських загонів Уманщини, зокрема загonom, яким командував Верхов-Гриб, відомий український дитячий письменник Кузьма Гриб. За дорученням комітету учениця-складальниця О.Є.Матвійчук винесла з друкарні близько 20 кг шрифту і передали уманчанам. А від них одержали майже 4 тисячі антифашистських листівок, які розповсюджували у своєму і навколишніх селах.

8 січня 1943 року з підпільних груп було організовано дві розвідувальні групи. Перша збирала відомості про дислокацію ворожих військ, друга — шляхом диверсій діставала зброю. Активною учасницею однієї із розвідницьких

груп була старша піонервожата Новоархангельської середньої школи – Клавдія Байраченко, відважна дівчина, патріотка. Їй часто доручали супроводжувати втікачів з табору, передавати розвідувальні дані, розповсюджувати листівки. Загинула вона 16 січня 1944 року в нерівному бою з фашистами поблизу с.Борщова.

Клавдія Опанасівна Байраченко народилася 24 липня 1918 р. в селищі Новоархангельську в звичайній трудовій сім'ї. Росла кмітливою, привітною, невтомною, енергійною дівчинкою. 1 вересня 1925 р. Клава стала школяркою, а в 1929 році вступила в піонери. Після закінчення семирічки, а потім річних курсів піонервожатих, працює в Покровській та Ганнівській школах, заочно навчаючись в Первомайському педтехнікумі. Найповніше талант піонерського вожака, умілого організатора дітей розкрився у 1936/37 навчальному році, коли Клава стала працювати в Новоархангельській СШ. Фізично розвинена, морально загартована, душею чиста і добра. Клава швидко стала душею шкільного колективу. Є такі люди в житті, які здається і не вражають зразу зовнішньою красою, але душі їх світяться такою людською теплотою і чуйністю, що поневолі тягнешся до них, віддаєшся їх волі, хочеш стати таким же. Була в неї така теплота і людяність, такий каприз і хист, що як магніт манив до себе симпатії і старого і малого.

Перед початком Великої Вітчизняної війни К. Байраченко працює в райкомі комсомолу інструктором і подружила з секретарем Новоархангельського райкому комсомолу Ольгою Захарівною Бражко. Ця дружба визначила дальший шлях комсомолки. 30 липня 1941 року чобіт окупанта ступив на Новоархангельську землю. По парку, який Клава садила своїми руками з вихованцями, повзали фашистські танки, ламаючи тендітні деревця, що тягнулися до сонця, до життя.

Стогнала сплюндрована чужинцями рідна земля, похмурими, непривітними тінями вигляділи люди. Людина з таким характером, як Клава, з перших днів окупації не захотіла дихати з фашистами одним, повітрям, бо повітря рідної землі мало належали тільки їй, таким як вона чесним людям. Треба боротися з ворогом. І вона почала боротися з першого дня: шукала підпілля, підбадьорювала людей, сіяла ненависть до чужинців. За завданням КСЧП (комітет сприяння червоним партизанам), створеного за ініціативою колишнього секретаря Новоархангельського райкому Компартії України Фрединського Юхима Андрійовича та Козаченка Василя Павловича, збирала трофейну зброю, розповсюджувала листівки, збирала ядро майбутнього партизанського загону, допомагала військовополоненим вирватись з фашистського полону.

Це була на диво смілива, безстрашна і відчайдушна дівчина. Колишня випускниця нашої школи Куїбіда Г. П. підпільниця, а далі вчителька, в газеті "Колос" №153 від 24 грудня 1983 р. в статті "Безсмертний подвиг партизанки" згадує, що з Клавою можна було сміливо йти на саме небезпечне завдання. Ніч. Темрява. Холодний дощ. Клава і Галина потай добралися до будинку

комендатури і наклеїли партизанські листівки, потім біля криниці, на містку, і, на кінець, на будинку начальника поліції. Завтра ці листівки зігріють душі радянським людям, а запроданці затремтять ще в більшій нестямі.

Або ще епізод з життя цієї героїчної дівчини. Клава несла на явочну квартиру зброю, ще кілька десятків кроків і завдання виконане. Та ось з темряви, прямо перед нею, виросла постать поліцая. Мить і фашистський лакиза задихається, замотаний з головою в Клавіне пальто, яке дівчина блискавично скинула з себе і закрутила, на голові поліцая. Доки поліцей виплутався, Клава вже бігла по воді вверх течії річечки Торговички, яка не замерзала в слабкі морози. Почалась погоня. Швидко лягла на пеньок, а потім тілом сповзла в русло. Холодна вода зіпила розгарячіле тіло. Чорна хустка злилась з пеньком. Поліцаям і в голову не прийшло, що дівчина може сховатись в крижаній воді, і вони попрямували далі вздовж течії. Сміливість знайшла порятунк. Коли утворився партизанський загін ім. Чапаєва під командуванням Ю. А. Фрединського Клава Байраченко стає зв'язковою загону. Розповсюджує листівки на Уманщині, тальнівщині, зв'язується з керівником партизанського руху на тальнівщині Кузьмою Грибом, колишнім учителем української мови та літератури нашої школи, відомим українським радянським письменником, із загоном ім. Сталіна, що діяв на території колишнього Підвисоцького району (командир Матвєєв Петро Йосипович (Суський), а потім Страйков Микола Михайлович 16 січня 1944 р, у важкому бою біля с. Борщова Клава загинула.

Фашистська куля знайшла її за кулеметом, з якого вона поливала свинцем наступаючі ряди фашистів. Там і похована Клава. У квітні тіло партизанки перенесли в Новоархангельськ; На могилі героїні споруджено чудовий пам'ятник. Сюди часто приходять учні місцевих шкіл, її ім'я носить вулиця, на якій вона народилась і жила, площа райцентру. Активно допомагав народним месникам десятирічний Вітя Гавриленко. Сім'я Гавриленків жила на околиці села під лісом. Батько був на фронті, а мати — Фросина Арсентіївна залишилась з трьома дітьми (2 хлопці, а дівчинці Лілі — 3 роки). Вітя був середнім. Фросина Арсентіївна допомагала пораненим червоноармійцям. що вибиралися з оточення та полону, а потім стала партизанкою.

Вітя виконував доручення зв'язкового загону. Біжить часто через ліс до дідуся ніби за продуктами, а завтра загін має точні дані про дислокацію німців та поліцаїв, Невловимим зв'язківцем значився Вітя в загоні. Люта ненависть до ворогів, гаряча любов до рідної сплюндрованої нелюдами землі примножували сили юного месника. Він говорив з партизанами з'єднання Наумова, чув в загоні голос Москви, твердо вірив в перемогу народу - все це примушувало юного партизана дисципліновано і мужньо виконувати свій партизанський обов'язок. Та біда не ходить за морями. Йшов якимось лісовою стежкою. Ніс в кошику продукти, а під ними медикаменти і бинти. Раптом, як привид, серед стежки став поліцей. Знали що Вітя зв'язаний з партизанами. Неймовірно били, катували, але жодного слова правдивого не добились.

А потім муки і тортури в місцевому гестапо (гестапо розміщувалося в

колишньому будинку райупонмінзагу - напроти нинішнього райфінвідділу). Жодного слова з вуст юного героя вони не почули. Після звільнення Новоархангельська радянськими військами в березні 1944 р. знайшли знівечений труп героя і з військовими почесностями поховали біля колишньої лікарні поряд з могилами червоноармійців та партизан, що померли від ран.

В березні 1943р., підпільні групи влилися в партизанський загін імені Чапаєва. Командиром його був — Ю.А.Фрединський, начальником штабу — А.С.Синиця. Новоархангельські партизани тримали тісний зв'язок з загonom Матвєєва (під цим іменем виступав офіцер радянської Армії П.Й.Суський — командир партизанського загону в районі урочища "Зелена Брама", який загинув в бою незадовго до визволення району і похований в братській могилі с.Підвисоке). До останніх днів окупації партизани загону імені Чапаєва нищили ворожу силу та техніку, руйнували телефонний зв'язок, обстрілювали обози. З лютого 1943р. члени загону вели двогодинний бій з карним загonom ворога на хуторах біля с.Ганнівка. Було вбито 9 гітлерівців і 10 поранено.

У червні 1943 року стало відомо, що районну друкарню переносять в інше приміщення. Тим і скористалися члени партизанського загону імені Чапаєва, щоб обладнати свою друкарню. Влаштували її в хаті батька Василя Козаченка. На величезну небезпеку наражалась уся сім'я молодого письменника. Адже варто було окупантам дізнатися про місце знаходження підпільної друкарні, усіх рідних чекала б жахлива смерть. На це патріоти не зважали, листівки ночами друкували Василь Павлович зі своїм найменшим братом Анатолієм. Мешканці селища з усіх сил чинили опір гітлерівцям. Боротьба із сильним і підступним ворогом була нелегкою.

За свободу і незалежність рідної землі в жорстоких боях загинули партизани М.С.Синиця, І.Л.Кравченко, П.М.Курта, П.П.Томак, та інші. Визволили Новоархангельщину 13 березня 1944 року війська другого Українського фронту, зокрема, бійці 110-гвардійської стрілецької дивізії, під командуванням гвардії полковника Дмитра Пилиповича Соболева.

Хоробро билися за Батьківщину і воїни — новоархангельці. Зокрема, проявив мужність наш земляк капітан Іван Миколайович Курта, його нагороджено двома орденами Червоного Прапора, орденом Олександра Невського, медалями "За звільнення Варшави", "За взяття Берліна", "За перемогу над Німеччиною". Це ж саме можна сказати і про Григорія Павловича Гулого, Василя Гнатовича Бєвзенка, Бориса Павловича Вовнянка, Якова Григоровича Ліподата, Володимира Ксенофоновича Суценка. Ось, що повідомляла фронтова газета "На захист Батьківщини" про сержанта 375 Бухарестської Червонопрапорної дивізії В.К.Суценка: "Сержант Суценко прославився своєю винахідливістю і хоробрістю в боротьбі з німецькою піхотою...

За відмінні бойові дії, за військову майстерність і відвагу комсомольця Суценка нагородити орденом Слави III ступеня". Бойовими нагородами відзначено 636 воїнів — новоархангельців, 325 сімей селища отримали

повідомлення про те, що їхні батьки, сини, брати і сестри загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Свято шанують новоархангельці світлу пам'ять про загиблих воїнів-земляків, що поклали голови за звільнення нашого селища в 1941-1944 роках. На їх могилах встановлено 2 пам'ятники (в парку поховано 717 чоловік, біля колишньої районної лікарні – 70, з них 27 партизани).

Звернення німецької польової комендатури до районного старшини Підвисоцького району Кіровоградської області щодо організації роботи по боротьбі з партизанами (11 листопада 1941 р.) Ф.Р-2723, оп.1, спр.1, арк.1

Копія. / 36

Полева Командатура / 8 / 242 11 листопада 1941 року.

До Районового Старшини

Підвисоке

Відносно: боротьба з партизанами.

Бургомістри / сільські старшини / та населення Вашого району повністю відповідають за спокій та порядок та за небезпечність шляхів, запасів та будівель у місцевості / навколо села / міста / до півдороги до другого села / міста /. Треба використати послуги допоміжної поліції, озброївши її по амозі, для виконання цього нового завдання бургомістрів та населення / сільс. старшин /

При нападі партизанів, коли трапляється завдяки опущенню з боку села / міста /, певна кількість населення цього села / міста / буде розстріляна. Це нове спільне завдання бургомістрів та населення та вищезазначені тяжкі міри карі доводяться до Вашого відома з дорученням всебічно оголосити їх по місцях.

Ви повинні розліплювати на видному місці по всіх селах / міста / Вашого району доданий до цього плакат для пояснення обов'язків щодо боротьби з партизанами, які покладаються на кожного члена сільської общини. Якщо трапляється, що плакат буде зіпсований дощем або відірваний, то слід його негайно замінити другим. До змісту цього плакату ще додається наступне: Бургомістру добре повинно бути відомо, де знаходиться найближча військова частина, котру потрібно якнайшвидше повідомити. Також він повинен добре знати дорогу туди. Бургомістри повинні організувати попередження.

Оригінал підписав
ТАРЕУК

П. д.
Др. Пенцель
Зарадник по
Військ. Управл.

Генералмайор та Комендант

Оригіналові відповідає:

Секретар *А. М. М. М.*

Наказ Підвисоцького районного керівника сільського господарства про вивіз зерна та олійних культур на заготівельні пункти (20 травня 1942 року) ДАКО, ФР-2786, оп.1, спр.603, арк.94

**РАЙОНОВИЙ КЕРІВНИК
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
(Крайспляндвірт)**

94
20.5.42.

Н А К А З

для всіх громадських господарств, хліборобських спілок і державних господарств.

1. Кожне громадське і державне господарство та хліборобська спілка повинні від 26.5.42 щоденно, а також по неділях та по празничних днях не менш як 6-ма підводами вивозити зерно і олійні культури щонайменш 30 центнерів до найближчого пункту заготзерно. Раніш за все належить вивозити пшеницю, жито та олійні культури, а потім останні культури. Господарства, що закінчили власні доставки, мають це негайно зголосити своєму Районовому Керівникові Сільського Господарства для дальшого зарядження.
2. Кожен старшина господарства повинен щонеділі з'явитись до районного агронома та пред'явити йому спис доставлених підвод за пройдений тиждень разом з одержаними документами зі заготівельного пункту за зданий хліб, які будуть райагрономом зареєстровані і повернені.
3. Керівники громадських і державних господарств та хліборобських спілок несуть повну відповідальність за виконання цього наказу. Вразі дане господарство не доставить потрібної кількості підвод, поліція покарає керівника, а також і других співвинних.
4. Про одержання цього наказу потрібно віддавцеві видати розписку.

**Районовий Керівник
Сільського Господарства.**

Документ німецької окупаційної влади про передачу земельної ділянки членам громадського господарства №58 с.Жеванівки Новоархангельського району (2 листопада 1943 р.)

ДАКО, ФР-3121, оп.1, спр.3, арк.3

9

URKUNDE.

(Gemäss dem neuen Agrar-Erlass).

Auf Grund des Agrar-Erlasses des Reichsministers für die besetzten Ostgebiete ist den Mitgliedern der Gemeinwirtschaften in den vom Bolschewismus befreiten Ostgebieten das Holland zu steuerfreiem Privatbesitz erklärt worden.

In Anerkennung ihrer Leistung wird den Mitgliedern der Gemeinwirtschaft

№ 58 Dorf Schewonowka, Kreis Nowo-Archangel'sk

zur Erweiterung ihrer Hofstellen *34.88* ha Land zu eigen übertragen.

Diese Landzuteilung verpflichtet alle Mitglieder zu grösster Leistung in der Zukunft.

2/11-43

Reichskommissar für die Ukraine
im Auftrage

[Signature]
Gebietskommissar

ДОКУМЕНТ.

(Згідно з новим аграрним розпорядженням).

На підставі нового аграрного розпорядку Райхскомісара для занятих східних земель признається членам громадських господарств у східних звільнених від большевизму областях присадибну землю приватною власністю і звільняється її від податку.

В признанні їх праці передається членам громадського господарства.

№ 58 Жевановка, Ново-Архангельського р-ну

34.88 га землі на власність для поширення їх присадиб.

Цей приділ землі зобов'язує всіх членів до найбільших зусиль в майбутности.

2. 11. 43

Райхскомісар для України
з поручення

[Signature]
Обласний Комісар

338—1000. 3, 4.